

NEDERLANDSE HANDSTEMPELS (7)

INLEIDING

Deze aflevering over Nederlandse handstempels is een "uitstapje": het is geen logisch vervolg op de voorafgaande afleveringen die geschreven zijn door Jac Spijkerman. Ook is de auteur van dit deel 7 een andere!

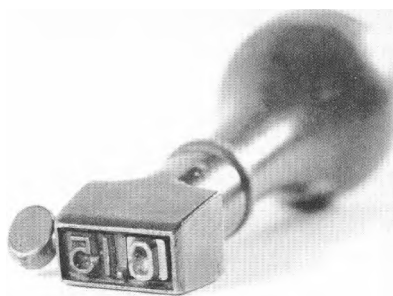
De aanleiding voor deze inbreuk op de traditionele (chronologische) volgorde in de reeks Nederlandse Handstempels is de NovioFair tentoonstelling in maart aanstaande. Daar is een propaganda-inzending over Nederlandse bestellersstempels te zien.

Bestellersstempels: bijna elke filatelist kent ze wel, toch er zijn er maar weinig die precies van het hoe en waarom op de hoogte zijn. Met deze tentoonstellingscollectie wordt beoogd hier enige verandering in aan te brengen; en daar weer op vooruitlopend leek het de redactie zinvol hierover al vast iets in dit nummer van Novioposta te schrijven.

DE ROL VAN DE POST 150 JAAR GELEDEN

In 1867 hadden we nog geen telefoon. Dat betekende dat men voor min of meer spoedeisende berichten aangewezen was op de post. We kunnen ons nu nog nauwelijks voorstellen dat er in die jaren - met name in grote steden - tot wel 8 of 9 bestellingen PER DAG waren, ZEVEN dagen per week! Daardoor kon een winkelier vaak nog op een en dezelfde dag voorraad voor zijn winkel bestellen en al ontvangen, kon een oom zijn neef in de ochtend laten weten hoe laat hij de trein zou nemen waarmee hij 's middags die neef wenste te bezoeken; en veel meer belangrijke berichten konden met grote snelheid verstuurd worden. En: ook niet onbelangrijk om te weten: post bezorgen betekende: aanbellen (brievenbussen waren er nog nauwelijks) en de post af geven; soms ook nog de portokosten innen! (afb. 1). Omdat de indruk bestond dat niet altijd alle post met de gewenste snelheid

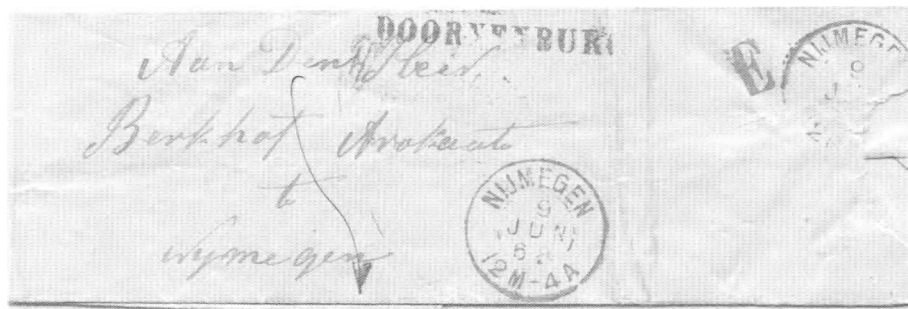
werd bezorgd, ontstond er behoefte aan een 'controlemiddel' daarvoor; dat waren dus de bestellersstempels. De officiële landelijke invoering begon in 1870. Daarvóór werden in een aantal plaatsen ook al 'voorlopers' gebruikt, o.a. in Nijmegen (afb. 2).

Afb. 3. Bestellersstempel, Type 4, rechthoekig model, met nummer 15 en letterblokje C.

STEMPELS MET LETTERS EN CIJFERS

Een bestellersstempel bestond uit een letter en een cijfer (afb. 3).

Afb. 2. Vouwbriefje door hulppostkantoor Doornenburg verzonden naar Nijmegen op 9 juni 1868. Op de (uitgevouwen) achterzijde in rood, naast het aankomststempel met letter E.

Afb. 1. Reproductie uit 1865: een brievenbesteller reikt een brief uit aan een dienstmaagd, die onder haar schort naar haar beurs tast. Aan zijn linkerzijde draagt hij zijn bestellerstas en aan zijn linker pols een geldbuidel. De vrouw des huizes houdt door het raam alles zorgvuldig in de gaten.

Het cijfer was het nummer van de besteller, dat hij ook op zijn kraag had staan (afb. 4a en b).

De letter gaf de bestelronde aan, waarin het poststuk bezorgd was. De combinatie C15 betekende dus, dat besteller nr. 15 in de derde bestelronde (C) het poststuk bezorgd had. Omdat op het poststuk (bijna) altijd een vertrekken een aankomststempel stond, kon de ontvanger zelf de conclusie trekken of het na aankomst op het postkantoor in de eerst mogelijke daarop volgende bestelronde was opgenomen en bezorgd.

Afb. 4a. Detail van de foto van afbeelding 4b, met duidelijk zichtbaar het nummer 454.

Afb. 4a. Bestellerskamer in Amsterdam in 1921, waar bestellers de post sorteren voor hun bestelling. Op de kraag van de besteller rechts vooraan is zijn nummer 454 aangebracht.

In afbeelding 5 zien we een voorbeeld. Deze briefkaart is vanuit 's-Gravenhage verzonden op 10 mei 1878 tussen 10 uur 's avonds en middernacht (10-12N). De aankomst in Nijmegen was de volgende ochtend, tussen 12 en 4 uur 's middags (12M-4N). De kaart is door besteller nummer 1 in de derde bestelronde (C) aan het einde van de middag of begin van de avond bezorgd.

BESTELLERSSTEMPELS

Dan nu de stempels zelf. Elke besteller had dus zijn eigen stempel met daarin

zijn persoonlijke nummer. Als de besteller klaar was met sorteren, kreeg hij van zijn hoofdbesteller het tweede deel van het stempel, de letter, die met een stelschroefje in de stempel kon worden vastgezet.

De letter gaf de volgorde aan van de bestelrondes: de A voor de eerste bestelling, B voor de 2e, en zo verder tot en met de H of I voor de 8e resp. 9e bestelronde.

Er zijn vier 'modellen' van bestellersstempels in gebruik geweest (afb. 6):

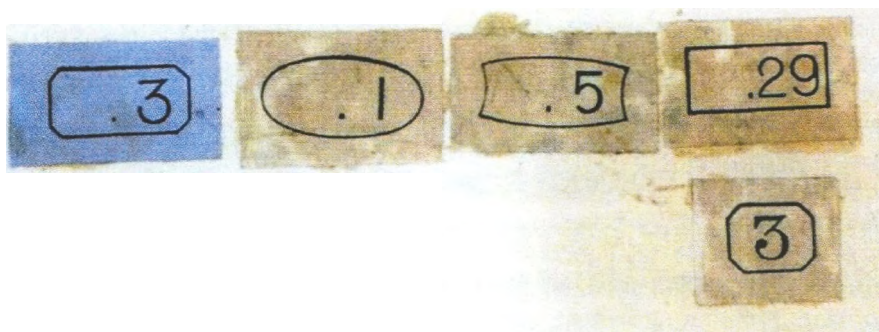
Type 1: Achthoekig

Type 2: Liggend ovaal

Type 3: voor deze variant worden verschillende benamingen gebruikt:

- Bikkelvormig
- Rechthoekig met gebogen zijden
- Ovaal met ingebogen zijkanen
- Deels ovaal met X-benen

Type 4: Rechthoekig

Afb. 6. De vier modellen van het bestellersstempel en de afdruk van een hoofdbestellersstempel, zoals ze terug te vinden zijn in het stempelboek van de Rijksmunt.

Afb. 5. Nijmeegs poststuk met een aankomststempel en een bikkelvormig bestellersstempel.

Twee van deze varianten zijn in Nijmegen in gebruik geweest: Het bikkelvormige stempel (Type 3, afb. 5 en 7) en de achthoekige variant (Type 1, afb. 8).

In afbeelding 8 zien we een briefkaart, op 28 juli 1920 tussen 4 en 5 uur in de middag uit 's-Gravenhage verstuurd naar Nijmegen. Hoewel er in Nijmegen geen aankomststempel geplaatst is, kunnen we toch aannemen dat de kaart daar op die dag te laat arriveerde om nog mee te kunnen met de laatste bestelronde, en dus pas de volgende dag in de eerste bestelling is opgenomen (A 74). In 1920 was het aantal bestellers in Nijmegen al flink toegenomen.

Afb. 12. Briefje, op 21 mei 1928 om 14.00 uur in Amsterdam door besteller-sorteerder 1088 in de postbus van het Scheepvaarthuis gedeponeerd.

stellersstempel zonder letter. Er was immers geen sprake van een 'bestelronde', zodat alleen het nummer van de sorteerder-besteller werd afgedrukt. Ook als het postbusnummer niet in de adressering stond, moest de post, bestemd voor postbushouders, in de postbus worden gedeponeerd. Kennelijk had de Borstelfabriek in Dordrecht een postbus, want de kaart van afbeelding 11 is daarin door besteller nr. 32 bezorgd.

Omdat bij het ontbreken van de letter in het stempel er geen controle mogelijk was op de snelheid waarmee de post in de postbus bezorgd was, werd in 1927 in Amsterdam een nieuw stempeltype in gebruik genomen. In plaats van de letter werd het tijdstip van bezorging vermeld (afb. 12).

Zoals ook bij de hoofdbestellersstempels, zijn er ook voor de postbussen meerdere typen stempels gebruikt. Per plaats kan dat nogal variëren.

NIEUWE STEMPELS VOOR HET 'ADRESBOEK'

Vijf jaar nadat de bestellersstempels buiten gebruik waren gesteld, werd in Amsterdam een nieuw model ingevoerd; dit was bedoeld voor onbestelbare stukken die op de Afdeling "Adresboek" terecht waren gekomen voor adrescorrecties (afb. 13). Deze nummerstempels verdwenen weer in de 2e helft van de jaren 70 van de vorige eeuw, waarmee er na 125 jaar een

definitief einde kwam aan dit controlemiddel voor correcte en controleerbare bestelling van de post.

LITERATUUR

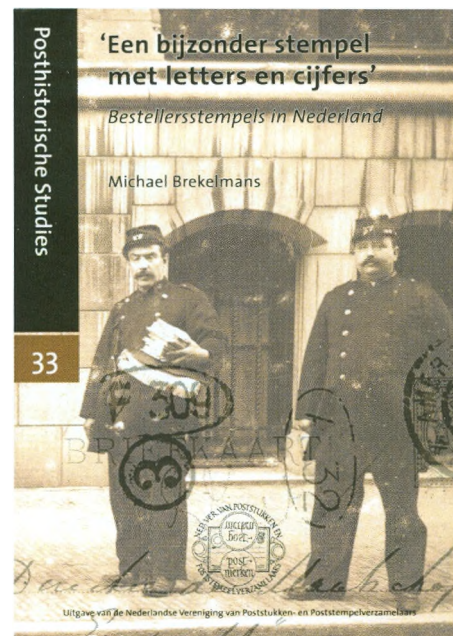
In de Reeks "Posthistorische Studies" 1) beschrijft auteur Michael Brekelmans de opkomst en afbouw van het gebruik van de bestellersstempels in de periode van 1867 tot 1933; ook later gebruik van soortgelijke stempels tot het midden van de jaren zeventig in de vorige eeuw worden besproken (afb. 14).

Daarnaast geeft deze Studie een prachtige inkijk in de postbezorging in die jaren en in het wel en wee van het zware beroep van een postbezorger.

Jos M.A.G. Stroom.

1) Michael Brekelmans: 'Een bijzonder stempel met letters en cijfers', Bestellersstempels in Nederland. Uitgegeven door de Ned. Vereniging van Poststukken en Poststempels, 2017, ISB / EAN : 978-90-71650-44-4.

Tijdens de NovioFair zal dit boek als beursaanbieding tegen een sterk gereduceerde prijs verkrijgbaar zijn bij de stand van Po & Po.

Afb. 14. Titelblad van de propaganda-collectie op de NovioFair in maart 2019 over bestellersstempels.

Afb. 13. Nieuw model nummerstempel voor het "Adresboek" in Amsterdam. Zoals gebruikelijk werden de adrescorrecties in rood aangebracht.